

Vita az őszürjén és ősvogul vokalizmus néhány kérdéséről

1. GERHARD GANSCHOW az elmúlt években néhány dolgozatban tárgyalta az obi-ugor vokalizmus problémáit.¹ Ganschow vizsgálódásaiban lényegében W. STEINITZ nyomdokain halad, a magánhangzó-viszonyok megítélésében ő is a keleti osztjákat tekinti az ősi állapotok (ősosztják, obi-ugor) megőrzőjének, a szabályostól eltérő megfeleléseket pedig magánhangzó-váltakozások feltevésével próbálja áthidalni. Jelen dolgozatomban GANSCHOW obi-ugor vokalizmusra vonatkozó fejtevéseivel nem kívánok foglalkozni, csupán legutóbbi tanulmányának (EFOu. 13/1976): 143—157) némely — véleményem szerint téves — megállapításával szállok vitába.

2. „Die syrjänischen Lehnwörter im Wogulischen” (Budapest—The Hague 1970) című monográfiámban (továbbiakban: SLW) — más kutatók (E. ITKONEN, V. I. LYTRIN) eredményeire is támaszkodva — az őszürjénre a következő, középső soron elhelyezkedő magánhangzókat tettem fel: *o—*ɔ, *ó[—*ó], *e—*ɛ (SLW 32, 35—38, 40—43, 45—47). E magánhangzók az őspermi korból öröklődtek át az őszürjénbe. A két sort a szakirodalomban általában nyílásfok szerint szokás megkülönböztetni egymástól, ma azonban úgy vélekedem, hogy e magánhangzók esetében laza/feszés (lax/tense) oppozícióról van szó (vö. HARMS: UAJb. 39: 163—198). Nos, Ganschow ezen magánhangzó-oppozíció meglétét tagadja. Szerinte a két sor az őszürjénben egybeesett: *o—*ó—*e (i. h. 146). Ezt az állítást — mely a zürjén szinkrón és diakrón nyelvi tényeknek homlokegyenest ellentmond — semmivel sem tudja megtagadni. Az *o—*ɔ, *ó[—*ó], *e—*ɛ párok őszürjén kori megléte mellett szóló érveimet annak idején a vogul nyelv zürjén jövevényszavait tárgyaló, fent idézett munkámban már kifejtettem, de — úgy látszik — Ganschowt vagy nem sikerült meggyőzőnöm, vagy megállapításaim egyes pontjai elkerülhették a figyelmét. Ezért — bár nem szívesen teszem — kénytelen vagyok nézetemet itt még egyszer előadni.

1. Az őzürjén (ópermi) nyelvmlékek (14—16. század) az o—ɔ, e—ɛ fonémapárokat külön-külön betűkkel jelölik (SLW 36—37, 46). Az ó—ó fonémákat a nyelvmlékekben egyetlen betűvel jelölik, ezek tehát a zürjén

¹ Geschichte der hinteren reduzierten Vokale des Obugrischen (ALH 23 [1973]: 59—67); Zur Vokalgeschichte des Obugrischen (FUF 40 [1973]: 12—19); Zeugnisse obugrischer vorderer Labialvokale im Wogulischen (EFOu. 10 [1973]: 121—128); Das palatale Trigon in der obugrischen Vokalgeschichte (EFOu. 13 [1976]: 143—157); Finnisch-ugrische und obugrische Lautgeschichtsforschung (NéprNyttud. 21 [1977]: 235—254).

nyelvterület nagy részén (a KP nyelvjárásban azonban nem!) már egybeeshettek.

2. Az archaikus KP nyelvjárásban a három magánhangzópár esetében ez a kettősség mind a mai napig megőrződött: $*o > o$, $*\rho > u$, $*\delta > \delta$, $*\dot{\rho} > \dot{u}$ (uu), $*e > e$, $*\epsilon > i$. Megjegyzem, hogy az $o-\rho$ oppozíció a FSz. nyelvjárásban is megvan.

3. A kettősség a vogul nyelv zürjén jövevényszavaiban is tükröződik. A zürj. o -t az esetek túlnyomó többségében ősvog. $*\bar{u}$ -val, k után $*\bar{u}$ -vel veszik át (ritkábban az $*\bar{u}$ is előfordul) (SLW 35–36). Ezzel szemben a zürj. ρ szabályos vogul folytatója az $*\bar{u}$ (k után $*\bar{u}$). Szórványosan a zürj. ρ -t vog. $*\bar{u}$ ($*\bar{u}$) is helyettesíti (SLW 36–38). Az $*\delta-\dot{\rho}$ hangok a zürjén-vogul nyelvi kapcsolatok idején a zürjén nyelvterület nagy részén már egybeeshettek, mivel vogul nyelvi képviselőikben nem lehet különbségeket megállapítani. (Ezzel összhangban van az, hogy a nyelvemlékekben nincs rájuk külön betű.) A zürj. $*\delta$ és $*\dot{\rho}$ helyettesítésére a következő vogul magánhangzók szolgálnak: $*\bar{u}$, $*\bar{u}$, ($*\bar{u}$), $*\epsilon$, $*i$, $*i$, $*\bar{a}$, $*\bar{a}$ (SLW 40–42). A labiális magánhangzókat és az illabiális $*\bar{a}$ -t, ill. $*\bar{a}$ -t tartalmazó szavak a régebbi átvételekre jellemzőek, míg az $*\epsilon$, $*i$, $*i$ hangképviseletek az újabb jövevényszavakban fordulnak elő (ezek ui. az $*\delta/\dot{\rho} > \epsilon$ delabializáció után kerültek át a vogulba). A kettősség az $*e-\epsilon$ vogul nyelvi képviseletében is nyilvánvaló. Ezzel kapcsolatban ezt ír: „Es scheint, daß der ursyrjänische Vokal $*e$ im Wogulischen im allgemeinen durch $*\epsilon$, während ursyrj. $*\epsilon$ durch $*i$ substituiert wird” (SLW 46). Igaz, több esetben a zürj. e -t is ősvog. $*i$ -vel veszik át, de ez a megfelelés csak látszólagos. Az idetartozó példák többségében ui. (l. a 79, 154, 155, 178, 180, 181, 298, 326 sz. etimológiákat) korai őszürj. $*\epsilon$ tehető fel, mely a rákövetkező r hatására nyiltabbá vált e -vé (SLW 45–46). E szavak tehát még az $*\epsilon > e$ változás előtt kerültek át a vogulba, s így bennük korai őszürj. $*\epsilon > \delta$ ősvog. $*i$ hanghelyettesítés történt.

3. Az SLW 55. lapján ezt ír: „Die Unterscheidung der Vokale nach der Sonorität (die Vokale unterer und mittlerer Zungenstellung sind von größerer Schallstärke, als die der oberen Zungenstellung) ist eine redundante Begleiterscheinung im Syrjänischen. Sie spiegelt sich aber in Lehnwörtern dergestalt wider, daß die syrjänischen Vokale oberer Zungenstellung (kleiner Sonorität) (u , i , i) im Wogulischen als kurze ($*\bar{u}$, $*\bar{u}$, $*i$, $*\epsilon$) und die Vokale unterer und mittlerer Zungenstellung (größerer Sonorität) (a , o , ρ , δ [$\dot{\rho}$], e , ϵ) als lange Vokale ($*\bar{a}$, $*\bar{a}$, $*\bar{u}$, $*\bar{u}$, $*i$) übernommen werden.” Úgy látszik, ez a passzus elkerülte Ganschow figyelmét akkor, amikor idézett cikke 146. lapján a szonoritásról ír.

4. Az ősvog. $*\bar{e}$ léte vagy nemléte. — A zürj. o -t szabályszerűen $*\bar{u}$ -val, $*\bar{u}$ -vel (ritkábban $*\bar{u}$ -val), a zürj. ρ -t $*\bar{u}$ -val, $*\bar{u}$ -vel (ritkábban $*\bar{u}$ -val) veszik át a vogulok. Munkámban kifejtettem, miért (l. SLW 35, 36, 55). Az ott mondottakhoz még azt fűzhetem hozzá, hogy e két magánhangzó helyettesítésére egy o -szerű hang ($*\delta$ vagy $*\delta$) lett volna a legalkalmasabb. Az $*\delta$ azért nem jöhet szóba, mert ilyen hang az ősvogulban nem volt. Az ősvog. $*\delta < \text{zürj. } o, \rho$ ugyan előfordul, de ritkán, könyvemben utalok e körülmény meglepő voltára (36, 37. l.), de magyarázatot nem adtam, és ma sem tudok adni. Vajon az $*\delta$ ritka fonéma volt az ősvogulban? Az $*\bar{e}$ -vel kapcsolatban ma is azt vallom, hogy ilyen hang nem volt az ősvogulban. Különben az $*\delta$ hiánya közvetve

szintén amellet szól, hogy ennek palatális illabiális párja sem lehetett meg az ősvogul magánhangzó-rendszerben. A hipotetikus **ē* folytatói csak mint váltóhangok fordulnak elő a jövevényszavakban (a K és Ny. nyelvjárásokban). A vogulok a zürj. *e*-t **ž*-vel (ritkábban **i*-vel), a zürj. *ę*-t pedig **i*-vel (ritkábban **ž*-vel) veszik át (l. fentebb). A Steinitz által feltett **ē* kizárólagosan sohasem jelentkezik a jövevényszavakban, hanem csak a rövid **ž* folytatóival együtt. Egyébként hasonló képet mutatnak a vogul nyelv tatár és orosz jövevényszavai is. A tat. *e*-t a vogulban **i*-vel (l. KANNISTO, TLW 32), az orosz hangsúlyos *e*-t ugyancsak **i*-vel vagy **ž*-vel, a hangsúlytalan *e*-t **i* ~ **ž* magánhangzókkal helyettesítik (l. KÁLMÁN, RLW 74–6). Tehát mind a három jövevényszóróteg — zürjén, tatár, orosz — egyértelműen amellet vall, hogy az ősvogulban **ē* magánhangzó nem lehetett.

RÉDEI KÁROLY

Diskussion über einige Fragen des ursyrjänischen und urwogulischen Vokalismus

VON KÁROLY RÉDEI

G. GANSCHOW (EFOu. 13: 143–157) nimmt an, daß die Vokale **o*–**ɔ*, **ó*–**ǫ* und **e*–**ę* im Ursyrjänischen zur Zeit der syrjänisch-wogulischen Kontakte bereits zusammengefallen sind: *o*–**ó*–*e*. Diese Behauptung widerspricht jedoch den Tatsachen der syrjänischen Lautgeschichte. Was die Phoneme **ó*–**ǫ* anbelangt, sind sie zur Zeit der Sprachdenkmäler (14–16. Jh.) in den meisten Dialekten zusammengefallen. Die Vokale **o*–**ɔ* und **e*–**ę* wurden aber auseinandergehalten, weil sie in den Sprachdenkmälern durch verschiedene Buchstaben wiedergegeben werden. Das Vorhandensein der Vokale **o*–**ɔ* und **e*–**ę* wird auch durch die syrjänischen Lehnwörter des Wogulischen unterstützt, weil diese Phoneme im Wogulischen abweichende Widerspiegelungen haben.

Nach der Meinung Ganschows gab es einen Vokal **ē* im Urwogulischen, dessen Existenz von mehreren Forschern widergelegt wurde. Die syrjänischen, tatarischen und russischen Lehnwörter sprechen auch nicht für die Annahme eines urwogulischen Vokals **ē*, weil der Vokal *e* dieser Sprachen im Wogulischen durch **ž*, **ɣ* und **ž* — jedoch niemals durch **ē* — substituiert wird.